

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN REALİST DIŞ POLİTİKA BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Serdar KESGİN*

Özet

Ermeniler Osmanlı Devleti içerisinde yüzlerce yıl barış ve huzur içerisinde yaşayabilme imkanı bulmuşlardır. Ancak Fransız İhtilali ve sonrası gelişmeler Balkan coğrafyasında olduğu gibi Kafkaslarda da etkisini göstermiştir. Ermenilerin, Türkiye'nin doğu bölgelerini de kapsayan büyük Ermenistan hayali Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamış ve bugünde canlılığını korumaktadır. Rus Çarlığı'nın da kışkırtmasının etili olduğu 1915 olayları sonucu Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler göç ettirilmiştir. Bolşevik Devrimi sonrası kurulan Transkafkasya Meclisinden ayrılan Ermenistan bağımsızlığını ilan etmesine rağmen kısa süre sonra SSCB hâkimiyetine girmiştir.

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerini Ermeni soykırım iddiaları üzerine oturtarak Türkiye'nin doğu bölgelerinden toprak alabilmenin hayali içerisinde. 2000'li yıllarda Türkiye'nin başlattığı komşularla iyi ilişkiler kurma politikasının odak noktasında olan ülkelerden biri de Ermenistan idi. Ülkeler arası sorunların çözümü konusunda Ermeni diasporasının muhalefeti ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında sınır anlaşmazlıklarının devam ediyor oluşu bu girişimin zamansız olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüz uluslararası ilişkiler sisteminin halen realist bir düzlemde seyrediyor oluşu, girişimlerin yeterli fayda-maliyet analizi sonucu gerçekleştirilmesini zorunlu hale getiriyor.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Ermenistan, Güvenlik, Komşuluk, Diaspora

AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKEY AND ARMENIA WITHIN THE CONTEXT OF REALIST FOREIGN POLICY

Abstract

Armenians lived in peace in the Ottoman Empire for hundreds of years. However, just as in the Balkans, the French Revolution and subsequent developments had a big impact in the Caucasus. The Armenian people's dream of a

* Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler

great Armenia, which includes eastern Turkey, started in the late Ottoman period and still remains alive today. As a result of the events that occurred in 1915, which were also affected by the provocation of the Tsardom of Russia, the Ottoman Government forced the Armenian people to migrate from the places they lived. Armenia declared its independence upon opting out the Transcaucasia Assembly established after the Bolshevik Revolution. However, soon afterwards it entered the domination of the USSR.

It declared its independence again when the USSR dissolved, still holding to the dream of acquiring lands from eastern Turkey by grounding its relationship with Turkey on the claims of Armenian genocide. In the 2000s, Turkey initiated a policy to establish good relationships with its neighbors, particularly focusing on Armenia as well as some other countries. Nevertheless, this attempt was untimely, considering the opposition of the Armenian diaspora to finding fair solutions to the problems between these countries, and the ongoing border conflicts between Armenia and Azerbaijan. The system of international relations is still based on realist grounds, which makes it necessary to carry out actions only after sufficiently analyzing the benefits and costs.

Keywords: Turkey, Armenia, Security, Neighborhood, Diaspora

Giriş

Türkiye ve Ermenistan birbirine ve Güney Kafkasya'nın diğer ülkelerine komşu, aralarında tarihsel sorunlar bulunan iki ülkedir. Türkiye ve Ermenistan, bir zamanlar Osmanlı coğrafyasında yaşamış iki halkın oluşturduğu devletlerdir. Güney Kafkasya ve Anadolu birbirine komşu ve stratejik öneme sahip bölgeler olmaları nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin hâkimiyet kurmak istediği bölgeler olmuşlardır. Birbirine eklemlenmiş bölgeler olmaları ve göç yollarında bulunmaları nedeniyle genellikle aynı güç tarafından ve aynı zamanlarda hâkimiyet altında bulunmuşlardır. Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu Anadolu ve Güney Kafkasya'ya aynı anda hâkim olabilmiş medeniyetlerdir.

16. yy'dan 19. yy'a kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Güney Kafkasya'da bu tarihlerden itibaren Rus hâkimiyeti başlamıştır. Rusların Kafkasya'ya yerleşmeleri

bölgede bir göç hareketini başlatmıştır. Bu hareketler sadece Müslüman halkın değil Ermenilerinde güneye doğru kaymalarını beraberinde getirmiştir. Bu süreç Azeriler ve Ermeniler arasında savaşın patlak vermesine neden olmuştur¹³ Ermenilerin taraf olduğu çatışmalar, Doğu Anadolu bölgesinde de kendini göstermiş ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında Ermeni çeteciler Rus birlikleri ile birlikte hareket etmişlerdir. Bu hareket tarzında Ermeni milliyetçilerin, Rusların desteği ile bağımsız bir devlet kurabileceklerine olan inançları etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonuçları itibariyle tüm dünyada olduğu gibi Kafkaslarda da karışıklıkları beraberinde getirmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi sonrası Ermeni, Gürcü ve Azeriler 1917'de Transkafkasya Meclisi'ni kurmuşlar, ardından 1918 yılında bu üç halk bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyetlerin etkisinin artması ile üç devlet 1922'de Kafkasya Ötesi Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetine dönüşmüştür. 1936'da Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri oluşturulmuştur.¹⁴ 1991 yılına kadar Güney Kafkas devletleri Sovyet rejimi altında kalmışlardır. Bağımsızlıklarını ilan eden Ermenistan ve Azerbaycan, Karabağ meselesi nedeniyle savaşa girişmişler ve bu savaş Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Soğuk Savaş yıllarında Ermeni teröristlerin eylemleri ile de gündeme gelen ve Ermeni Diasporasının hararetle savunduğu soykırım iddiaları bağımsızlık sonrası dönemde Türk-Ermeni ilişkilerine damgasını vurmuştur.

Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihsel Arka Plan ve Ermeni İddiaları

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişki 1915 yılında Doğu Anadolu'da Osmanlı'nın Ermenilere uyguladığı iddia edilen soykırım politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Soykırım iddialarına giden ve Türk tarafının tehcir olarak adlandırdığı olayların tarihi, Kafkaslarda Rus varlığına kadar uzanmaktadır.

¹³ Ali Faik Demir, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayınları, Ankara, 2003, s. 67

¹⁴ Ali Faik Demir, A.g.e. s. 68-69

Ermeniler asırlarca Osmanlı Devleti'nde barış ve huzur içinde yaşamışlar ayrıca hükümet idaresinde çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Sadık millet olarak tanınan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması ile bu özelliklerini yitirmişlerdir. Osmanlı toraklarında, Balkanlarda başlayan milliyetçilik akımı Rusların etkisiyle Ermeniler arasında da kendini göstermiştir.¹⁵ 20. yy'ın başlarında Rusya hâkimiyetindeki Kafkasya topraklarında ayaklanmalar başlamış Ermeni ve Azeriler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu ortamda Ermenilerde, dış işlerinde Rusya'ya bağlı bir devlet kurma fikri şekillenmiştir.¹⁶ Bağımsızlık fikri Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerde de heyecan uyandırmıştır. Rusya, Ermenilerin bağımsızlık fikrine temelde karşı çıkmakla birlikte Ermenilerin yaşadıkları yerleri kendi toprakları olarak görüyordu ancak Osmanlı coğrafyasından Ermenilerin ayrılacak oluşu Rusya'nın bölgede daha fazla güçlenmesi anlamına gelecekti.¹⁷ Bu nedenle Osmanlı topraklarındaki Ermeni ayaklanmalarına Rusya'nın kışkırtması ve yardımları olmuştur.

1914'ün sonlarına doğru başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya ile Osmanlı'nın karşı cephelerde olması Rusya desteğindeki Ermeni halkı ile Osmanlı yönetimi arasında iplerin kopmasına neden olmuştur. Ermeni örgütlerinin Ruslardan aldıkları destek ile Türk birliklerine ve yerleşim yerlerine saldırıları Doğu cephesinde Osmanlıyı zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Rus ordusunda Ermeni gönüllülerden oluşan birlikler de Osmanlı Ordusuna karşı savaşa katılmışlardır. 1915 yılının Nisan ayında çıkarılan Tehcir yasası ile Ermenilerin kalabalık oldukları Doğu vilayetlerinden başka bölgelere göç ettirilmeleri karara bağlanmıştır.¹⁸

Tehcir esnasında bazı Ermeniler kendi istekleriyle Rusya hakimiyetindeki Ermenistan'a göç etmişler, bazıları ise Savaş sonrası dönemde Osmanlı'nın elinden çıkan ve göç ettirildikleri Fransız ve İngiliz bölgelerinde kalmışlardır. Tehcir

¹⁵ Hakkı Yapıcı, "Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası", Ermeni Araştırmaları, 2009, Sayı 32, s. 60

¹⁶ Fırat Karabayram, Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2007, s. 32-33

¹⁷ Hakkı Yapıcı, a.g.e. s. 61

¹⁸ Haluk Selvi, Armenian Question, From The First War To The Treaty Of Lausanne, Sakarya University, 2007, s. 57-70

sırasında 9-10 bin civarında Ermeni hayatını kaybetmiştir.¹⁹ Ermeniler ise Tehcir esnasında soykırım yapıldığı 1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia etmektedirler.²⁰ Tehcir öncesinde ve sonrasında Anadolu'da ve Kafkasya'da 2,5 milyon Müslüman, Ermeni çeteciler tarafından öldürülmüştür. Rusya'nın bölgede Hıristiyan nüfusu arttırma ve iskan politikası sonucu Kafkasya'da Müslümanlar göç etmek durumunda kalmışlardır.²¹

Lozan Antlaşması sonrasında tehcir sonrası evlerine geri gelmiş olanlar ile tehcirden muaf tutulmuş Batı Anadolu'da yaşayan Ermeniler, başta Amerika, Rusya ve Fransa olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Bugün dünyada 10 milyona yakın Ermeni yaşamaktadır.²²

Ermeni propagandacıları ile bunların destekçileri, Osmanlı Devletinin ve zamanın yöneticilerinin, Ermenileri top yekün yok etmek amacıyla faaliyette buldukları iddiası ile Osmanlı'nın mirasçısı olan Türkiye'den özür, tazminat ve toprak talebinde bulunmaktadırlar. Fakat Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İşgal güçleri Ermeni soykırımı ile suçlanan ve Malta'ya sürgüne gönderilen Osmanlı yöneticileri hakkında bir delil bulamamış ve onları serbest bırakmıştır.²³

Ermeni yöneticiler, Türkiye'den toprak talepleri olmadığını belirtse de Ermenistan Anayasası'nda, Türkiye topraklarının bir kısmından Batı Ermenistan olarak bahsedilmesi ve Ermenistan'ın, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin yaptıkları sınır antlaşmalarını kabul etmediğini ve tek taraflı olarak fesh ettiğini açıklaması Türk tarafında toprak talebi olarak algılanmaktadır.²⁴ Ayrıca Ermeni lobilerinin güçlü olduğu çeşitli ülkelerin meclislerinde soykırımı kabul ettirme gayretleri Türkiye ile Ermenistan'ı karşı karşıya getiren önemli unsurlardır.

¹⁹ Haluk Selvi, A.g.e. s. 81-82

²⁰ Pulat Y. Tacar, "Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi", Ermeni Araştırmaları, Asam, Sayı 2, Ankara, 2001, s. 105

²¹ Haluk Selvi, A.g.e. s. 145-148

²² Haluk Selvi, A.g.e. s. 204-217

²³ Pulat Y. Tacar, A.g.e. s. 94

²⁴ Pulat Y. Tacar, A.g.e. s. 95-96

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Kafkasya ile İlişkisi

Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren Kafkasya, Türk dış politikasında önem arz eden ve aynı zamanda sorun teşkil eden bir bölge olmuştur. Türk-Rus ilişkileri Kafkasya politikalarına da damgasını da vurmuş, her iki tarafta bölgeye hakim olmak istemesine rağmen dünya politikasındaki değişken zemine göre bölge üzerinden işbirliği içerisine de gitmiştir.

1917 Devrimi, Rusya ve dünya açısından farklı bir süreci ifade eder. 1918 yılında Brest-Litovsk Antlaşması ile Ruslar savaşı bitirmişler ve devrim sürecini tamamlamak üzere içsel faaliyetlere öncelik vermişlerdir. Bu antlaşma ile Kars ve Ardahan civarı Osmanlı'ya bırakılmıştır. Bu dönemde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tarafından Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti kurulmuştur. Osmanlı, Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu ortamda Brest-Litovks anlaşmasını Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti'ne kabul ettirmek istemiş ancak Ermenistan razı gelmemiştir. Osmanlı Ordusunun Kars'a girmesi ile yeni kurulan bu devlette antlaşmayı kabul etmiştir. Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti'nin aynı yıl dağılması ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.²⁵

Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başladığı dönemlerde, TBMM ile Sovyet Rusya'sı arasında ilk temaslar kurulmaya başlanmıştır. Belirsizliğin hakim olduğu bölgeye Türk, Rus ve Avrupalı devletler tarafından önem atfedilmektedir. Türkiye açısından batılı devletlere karşı verdiği özgürlük mücadelesinde destek alabileceği nadir devletlerden olan Sovyet Rusya ile bağlantı bu bölge aracılığıyla sağlanabilecektir. Sovyet Rusya için ise emperyalist batıya karşı işbirliği yapabileceği bir ülke olarak Türkiye ön plana çıkmaktadır. Batılı ülkelerin özellikle de İngiltere'nin ilgisi ise bölgedeki zengin petrol yatakları odaklı gelişmekte ve bölgeye ne Rusların nede Türklerin hâkim olması arzu edilmemektedir. Bu nedenle Türk-Rus ya da Türk-Ermeni anlaşmazlıkları desteklenmiştir. İngiltere önceleri Ermenileri ve soykırım

²⁵ Fırat Karabayram, A.g.e. s. 53-55

iddialarını frenlemekte iken, Sevr'i de Türkiye'ye onaylatmak niyetidir²⁶ Sevr planı hayat bulmadığı zaman ise ikili ilişkilerin bozulmasına yönelik soykırım iddiaları İngilizler tarafından çeşitli dokümanlar ile desteklenmiştir.

Bu dönemde Ermeniler, Ruslar ve İngilizler'den aldıkları destek ile Doğu Anadolu'da işgal girişimlerinde bulunmuş, Kazım Karabekir komutasındaki ordunun hareketi ile Ermenistan ile Türkiye arasında 1920'de Gümrü antlaşması imzalanmış böylece Türkiye'nin doğu sınırları belirlenmiştir. 1921 yılındaki Moskova Antlaşması ile bu sınırlar Sovyet Rusya tarafından da tanınmıştır.²⁷ Sovyetler Birliği, Türkiye ile dostluk ilişkileri geliştirirken bir yandan da Ermenistan'ın toprak talepli faaliyetlerini desteklemiştir, bu durum Türk ve Rus tarafının karşılıklı temkinli davranmasını beraberinde getirmiştir.

Sovyetler Birliği için Ermenilik, Ermeni hareketleri veya bir Ermeni sorununun çıkarılıp çıkarılmaması, genel siyaset stratejilerinin içerisinde ve kendi amaçlarına uygun olup olmaması yönünden önemli olmuştur. Sovyet Rusya'sı, Çarlık dönemindeki yayılmacı politikalarına devam etmiştir. Bu kapsamda 1922 tarihinde Ermenistan bir Sovyet Cumhuriyeti haline getirilmiştir. Sovyetler Birliği bu tarihten sonra Ermeni davalarının savunucusu olduğunu ifade etmiş ve 1947 yılında New York'ta Dünya Ermenileri Birliği Kongresinin toplanmasını sağlamıştır. Sovyetler, Kongrede Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'ına ait olduğunu kararlaştırmış ve BM'ye bu konuyla ilgili bir muhtıra verilmesini sağlamıştır.²⁸ Ancak bu ve benzeri girişimler Türkiye'nin Batı ile eklemlenmesini hızlandıran unsurlar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı, Dünya tarihinde önemli mihenk taşlarından, savaş sonrasında iki süper güç ABD ve Sovyetler Birliği ortaya çıkmıştır. Bu güçler etrafında şekillenen siyasal düşünceler ve kamplaşmalar meydana gelecek, bu dönemdeki doktriner ve ideolojik farklılıklara dayanan siyasi ve sosyal sürtüşmelere Soğuk Savaş nitelemesi kullanılacaktır.

²⁶ Ali Faik Demir, A.g.e. s. 38-39

²⁷ Ali Faik Demir, A.g.e. s. 40-43

²⁸ Fırat Karabayram, A.g.e. s. 59-62

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Çarlık Rusya'nın genel siyasetini uygulamaya başlamıştır. ABD'nin savaş esnasında Sovyetler Birliği ile başlayan iyi ilişkilerini savaş sonrasında da devam ettirme umutları ortadan kalkmıştır.²⁹ Sovyetler Birliği'nin yayılcı tutumu, Boğazlardan ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri bu ortamda Türkiye'yi ABD ve Batıya yaklaştıran en önemli unsurdur.

Avrupa'daki Sovyet tehdidinde karşı Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri bir ittifaka ihtiyaç duyulduğunu hissetmişlerdir. Bu nedenle 1949 yılında NATO (Kuzey Atlantik Antlaşmaları Örgütü) kurulmuştur. NATO'nun kuruluşu ile Sovyet yayılması durdurulmuştur.³⁰ Buna karşılık Sovyetler Birliği önderliğinde Varşova Paktı oluşturulacaktır. Sovyet tehdidinde maruz kalan ülkelere birisi olan Türkiye'de NATO'ya girerek Soğuk Savaş'ın batı cephesinde yer almıştır. Türk-Sovyet sınırı NATO-Varşova Paktı sınırı haline gelerek Kafkaslar ile Doğu Anadolu'nun suni bir perde ile bölünmesine yol açmıştır. Son elli yılda bölgede yaşanan istikrar bu suni perdenin oluşturduğu katı bir stratejik dengenin ürünüdür.³¹ Bu dönemde Kafkasya ülkeleri ile olan ilişkiler Türk-Sovyet ilişkilerinin ötesine gidememiştir.

Ermeniler, Soğuk Savaş zamanı da soykırım iddialarını yinelemişler ve özellikle Batı Avrupa'da Türk elçiliklerine terörist saldırılar ile konuyu gündeme getirmeye çalışmışlardır. Türkiye bu dönemde Ermeni tehdidiyle bir kez daha karşılaşmış ve saldırılarda birçok elçilik görevlisi hayatını kaybetmiştir. Saldırılar genel olarak ağırlıklı Fransa olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve ABD'de yaşayan Ermeni diasporasının ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁹ Hüseyin Bağcı, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Yayınları, Ankara, 1990, s. 7

³⁰ Cemil Heseli, SSCB-Türkiye: Soğuk Muharebe'nin Sınav Meydanı, Adiloğlu Yayınları, Bakü, 2005, s. 332-340

³¹ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 125

Bağımsızlık Sonrasında İkili İlişkiler

Türkiye-Ermenistan Arasındaki tarihe dayalı sorunlar, Sovyet Ermenistan'ında devam etmiş, bağımsızlık sonrasında da devlet politikası haline gelmiştir. Sovyetler zamanında anıt dikimi, anma günü belirlenmesi gibi düzenlemeler ve bağımsızlık deklarasyonuna soykırımın tanınması gerekliliği ibaresinin yerleştirilmesi ile soykırım çalışmaları şekillenmeye başlamıştır.³²

Ermeni Parlamentosu 21 Eylül 1991'deki referandumun ardından 23 Eylül'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık sonrasında dış politikada çalışacak uzman bulmakta sıkıntı çekilmiş Ermeni kökenli yabancılardan destek alınmıştır. Türkiye ile ilişkilerde ise tarihçi Ermenilerden destek alınmaya çalışılmıştır.³³ İlk ilişkiler olumlu bir havada gerçekleşmiş ve Ermenistan'ı tanıyan ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

Rusya, bölgede Ermenistan'ın önem verdiği en yakın müttefiki olup gerek ülke içinde gerek bölgedeki sorunlarda desteği hayati önem taşınmaktadır. Türkiye, Ermenistan'ın batıya açılan kapısıdır, ancak bu kapı tarihi sorunlar ve Karabağ meselesi yüzünden istenilen şekilde kullanılamamaktadır. Ermenistan, birçok politik ve ekonomik fırsatı bu ilişkilerin kötülüğü yüzünden kaçırmıştır. Avrupa ve ABD bünyesinde barındırdığı diaspora ile hem Ermenistan hem de Türkiye'ye karşı etkili olabilmektedir.

Ermenistan bölgede yalnız kalması nedeniyle kendine Rusya dışında müttefiklerde aramış ve İran ile temasa geçmiştir. Türkiye bu girişimi kendine karşı bir birliktelik olarak algılamıştır. Bu gelişmeler bölgede Türk-Azeri yakınlaşmasına bir cevap olarak düşünülmüştür. Ermeni-Azeri savaşı sonrasında bozulmaya başlayan Türk-Ermeni ilişkileri soykırım iddiaları ile daha da açılmıştır. Türkiye'nin, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgaline karşı, sınır kapılarını kapatması ve ambargosu

³² Ali Faik Demir, A.g.e. s. 108

³³ Ali Faik Demir, A.g.e. s. 109-110

Ermenistan'ın, Türkiye'ye baskı yapılması konusunda diasporayı harekete geçirmesi ile ilişkiler giderek gerilme noktasına gelmiştir.³⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşan devletler arasında, Azerbaycan ve Kırım'ın tarihi ve etnik yapısı nedeniyle Türkiye için önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk ulusçuluğunun esin kaynağı olmaları nedeniyle bu iki bölge Türkler açısından her zaman kültürel bir anlam taşımıştır. Azerbaycan, Bosna, Kıbrıs gibi bazı meselelerde Türk kamuoyu benzer hisleri paylaştığından dış politikada etkili olabilmişlerdir. Türkiye'nin Dağlık Karabağ uyuşmazlığında da Azeri tezlerini desteklemesinin arkasında, Ermenilerin Türklere yapmış oldukları zulüm ve eziyetlere ilişkin halk arasında yaygın olarak anlatılan rivayetlerin de doğrudan etkisi olmaktadır.³⁵

Türkiye, Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar Dağlık Karabağ konusunda bir bekle gör politikası izlemiş hatta Azerbaycan'ın arabuluculuk teklifine sıcak bakmış ancak Ermeni tarafının razı olmaması ile bir sonuca ulaşamamıştır. Ermenilerin, Karabağ'ın Hocalı bölgesine düzenledikleri saldırı ve peşinden gelen katliam, Dağlık Karabağ savaşının seyrinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu aşamaya kadar muharebe sanki iki komşu devletin gerilla savaşı olarak devam ederken artık topyekün bir savaş haline dönüşmüştür. Türkiye bu noktada tarafsızlığını korumakta güçlük çekmeye başlamıştır. Türkiye'nin Ermenilere yönelik kullandığı söylemler sertleşmeye başlamış, bu arada Ermeniler de boş durmamışlar bu tepkilere karşı diaspora yoluyla tehcir sırasında Ermenilere soykırım yapıldığı tezini canlandırmaya çalışmışlardır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma da bu aşamada ilerlemiştir. Bu gerginlik döneminde Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik sert uyarılarını fırsat bilen Rusya, Ermenistan ile kolektif güvenlik Antlaşmasını

³⁴ Eldar Ismailov, Vladimer Papava, "A New Concept for the Caucasus", Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 8, No. 3, September 2008, 287-293

³⁵ Ömer Göksel İşyar, "Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004", Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya, Der: Yelda Demirağ, Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 241-242

imzalamak için görüşmelere başlamıştır.³⁶ Rusya bu konuda Ermeni tarafına olan desteğini açıkça ortaya koymuştur. Bu durum Ermenistan'a olan tepkilerinde ölçülü olması gerektiğini taraflara hatırlatmıştır.

1998 yılı içinde Türkiye, Ermenistan ile önemli gerginlikler yaşamaktadır. Bunda sertlik yanlısı Robert Koçaryan'ın etkisi olmuştur. Bu dönemde Dağlık Karabağ'ın ilhak edildiği ilan edilmiş Türkiye, ABD ve Rusya bu tavra tepki göstermiştir. Koçaryan iki ülke arasındaki ilişkilerin Karabağ ile sınırlanmaması gerektiğini, sınırın açılarak karşılıklı ticaretin yapılabileceğini belirtmiştir. Buna karşılık Ermenistan'ın 1998-2000 yılları arasında PKK'lı gruplara topraklarını açması ve onları Ermenistan ve Karabağ'da eğitmesi barış görüşmelerini imkansız hale getirmiştir.³⁷ Ermeniler, düşmanımın düşmanı dostumdur mantığı ile hareket ederek Türkiye'nin mücadele ettiği terörist gruplara destek vermektedirler. Ayrıca Ermenistan, Kafkasya'da yaşayan Kürt nüfusunu da kendi yanına çekerek güvenliğini sağlamayı ve nüfuzunu arttırmayı hedeflemektedir. Bölgede kurulacak bir Kürt devleti, Ermenistan açısından ittifak yapılabilecek bir unsur olarak belirmektedir ve bu kapsamda Kürt devletinin kurulması desteklenmektedir. Kürt nüfusunun bir kısmının Hıristiyan oluşu Ermenistan'ı daha da istekli kılan bir diğer unsurdur.

Karabağ sorununun çözümüne ilişkin olarak AĞİT-Minsk Grubunun yaptığı plan çerçevesinde Karabağ'da ortak bir devletin kurulması öngörülmüş ve iki tarafta bu düşünceye sıcak bakmıştı ancak bu sıralarda Ermenistan'da meclis baskını ve Karabağ Cumhurbaşkanı'nın öldürülmesi ve Azerbaycan'da bazı bakanların istifası ile süreç tıkanmıştır. Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Demirel'in "Kafkas İstikrar Paketi" girişiminin bölgede uzlaştırıcı bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Bu harekete karşılık Rusya "Kafkasya Forumu" toplanması önerisinde bulunmuştur. Tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması istekleri de bu girişimlerle şekillenmeye başlamıştır. Bu

³⁶ Esil Şirin, The Nagorno-Karabakh Conflict And The Armenian Foreign Policy: 1988-2007, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, 2007, 18-21

³⁷ Ömer Göksel İşyar, A.g.e. s. 276-279

girişimlerden sonra da Ermeni Tehciri ve soykırım iddialarının arttığı ve barış görüşmelerinin yavaşlatıldığı görülmektedir.³⁸ Bu durum, istikrarsızlıklardan çıkar sağlayan grupların varlığını ve grupların barış ve çözüm girişimlerini baltalamaya çalıştıkları fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Çözüm girişimlerinin bölgesel olması uluslararası aktörleri bölgede daha fazla etkin olamayacakları düşüncesi ile rahatsız etmiş ve faaliyete geçmeye zorlamış olabilir. Sorun beklide bölgesel olmaktan çok küresel boyutta ele alınmalıdır. Kafkasya ile ilgili küresel güçlerin belirli bir konsensusa varmadıkları sürece barış girişimlerinin neticeye ulaşmasının pek olası olmadığı düşüncesi akla gelmektedir. Bölgedeki çıkar mücadelesinin tahmin edileninde ötesinde olduğu düşünülmektedir. Bölgedeki sürekli bir istikrarsızlık müdahale imkanını da beraberinde getireceği için çatışmalar sıcak tutulmaya çalışılmaktadır.

Türkiye ile Ermenistan çeşitli platformlarda bir araya gelerek birtakım adımlar atmaya çalışmış fakat çabalar hiçbir neticeye ulaşmamıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin düzelmesi için son dönemde atılan en önemli adımlardan biri, Mart 2000’de resmi bir niteliği olmayan “Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu’nun” meydana getirilmesidir. 9 Temmuz 2001’de Cenevre’de yapılan toplantı sonucunda “Türk-Ermeni Barış Komisyonu”nun kurulduğu açıklanmıştır.³⁹ Bu komisyon, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunları konuşmak, karşılıklı diyalog ve işbirliği imkanlarını geliştirmeyi amaçlamakta idi. Siyaset üstü bir platform olarak algılanan bu girişim, siyasetlerin karşılıklı demeçleri neticesinde ilişkileri geliştirmede etkili olamamıştır. Bu girişimin etkili olamamasının en önemli nedenlerinden biride Ermeni diasporasının ilişkilerin yumuşamasına karşı takındığı tavrıdır.

Ermeni diasporası, Ermenistan’ın bağımsızlığının öncesi ve sonrasında önemli maddi ve politik bir destek kaynağıdır. Ama aynı zamanda diasporadaki aşırı milliyetçi Ermeniler Ermenistan’a büyük zarar vermişlerdir. Yurtdışında aşırı derecede politize olmuş Ermeniler sanki Sovyetlerdeki Ermenilerden daha fazla haklara sahipmiş gibi

³⁸ Ömer Göksel İşyar, A.g.e. s. 282-283

³⁹ Ali Faik Demir, A.g.e. s. 117

Ermenistan'a gelmiş ve önemli pozisyonlar almışlardır. Bu kitle, Karabağ olaylarının ağırlaşmasına neden oldukları gibi Türkiye ile ilişkilerin gerilmesinin de en önemli sebepleridir. Diasporanın etkisi ile Ermenistan dış politikada yalnızlaşmaya başlamış ve Rusya'nın etki alanına girmek zorunda kalmıştır.⁴⁰ Ermenistan, diaspora etkisi altında yürüttüğü dış politika sonucu ekonomik açıdan da zor duruma düşmüş ve büyük oranda göç vermeye başlamıştır. Bu durum Ermenistan'ı değil ama diasporayı güçlendirmiştir. Göç ve doğum oranının düşük olması Ermenistan için en büyük tehlikelerden bir haline gelmektedir. Diaspora bilerek ya da bilmeyerek Ermenistan'ı yok etmektedir. Bir gün Ermenistan'da Ermenilerin azınlık konumunda kalabilecekleri bile düşünülebilir.

Ermenistan bağımsızlık sürecinde kısa bir süre Rusya karşıtı politika izlemiş, daha sonra özellikle ekonomik ve askeri açıdan desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle Rusya ile ilişkilerine önem vermiştir. Ermenistan siyasi elitine Ermenistan'ın, Rusya'nın desteği olmadan varlığına devam edemeyeceği görüşü hakimdir. Ermenilerin bu görüşü benimsemelerindeki en önemli etkenler; bağımsızlık sonrası ciddi ekonomik sorunlarla karşılaşılması, Karabağ Savaşı'na başlanması, Türkiye'ye yönelik toprak iddiasında bulunmaları ve sözde Ermeni Soykırım iddiaları ve komşu devletlerin toprakları hesabına genişleme politikaları ile açıklanabilir.⁴¹ Ayrıca tarihsel olarak da Ermenistan'ın Rusya açısından ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğunu da söyleyebiliriz. Rusya bu konuda Ermenistan'ın komşuları ile çatışmasından faydalanmak istemekte ve Ermenistan'ın güvenliği konusunda gerekli olduğunu düşündürerek Ermenistan'da üs buldurmak maksatlı antlaşmalar yapmaktadır. Rusya'nın bu stratejisinin temelinde Ermenistan'ın güvenliği değil bölgede başka güçlerin bulunması istememesi yatmaktadır, zira bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Gürcistan, Batı ile yakın temasta bulunmuşlardır.

Rusya'nın bölgesel çıkarlarını göz önüne alacak olursak, Ermeniler ile Türkler arasındaki anlaşmazlığın Ruslar tarafından çıkarıldığına inananlar da

⁴⁰ Paul Henze, "Türkiye ve Ermenistan: Eski Sorunlar Yeni Beklentiler", *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 3, Sayı 1, 1996, s. 46

⁴¹ Fırat Karabayram, A.g.e. s. 292

bulunmaktadır. Zira Ermeniler ile Türkler arasında işbirliği her iki ülke çıkarına da hizmet etmektedir. Ermenistan, Türkiye'ye karşı yıkıcı faaliyetler için bir merkez olarak hareket etmediği sürece, ülkelerin birbirlerinden çekinmeleri için hiçbir neden yoktur. Türkiye'nin ekonomisi daha büyük, Avrupa ve Dünya ile entegre olmuş durumdadır. Dolayısıyla Ermenistan ile sınırların açılması özellikle Ermenistan açısından faydalı olacaktır. Bağımsızlıktan bu yana işsizlikten dolayı Ermenistan'ı terk eden 700 bin Ermeni'nin çoğu Rusya'ya gitmiştir.⁴² Ermenistan'ın kalkınması için bu nüfusa ihtiyaç vardı. Rusya'da aslında bu kadar Ermeni'nin topraklarına gelmesinden memnun değildir, zira bu nüfusun tamamı iş bulmak için Rusya'ya gitmiştir ve Rusya'da işsizliğin artmasına da katkı sağladıkları düşünülmektedir.

İlişkilerde Yumuşama Dönemi ve Protokollerin İmzalanması

Türkiye, 2000'li yılların başlarından itibaren Karabağ konusunda iki tarafın da kazanacağı projeler üzerinde durmuştur. Ancak ilk adım Ermenistan'dan beklenmektedir, zira Azerbaycan topraklarının bir kısmı Ermeni işgali altındadır. Bu nedenle Türkiye işgalin sona erdirilmesini ilişkilerin geliştirilmesi için bir ön koşul olarak sunmaktadır.

Türkiye, Kafkaslarda istikrar ortamının kurulmasını istemekte ve bu nedenle kendi stratejisine uygun hareket eden NATO ve AB'nin iyi komşuluk politikalarını desteklemektedir. NATO, AB ve Türkiye'nin düşüncesi, sorunlarını kendi aralarında çözüme kavuşturamamış Kafkasya ülkelerine dış destek verilerek çözüme gidilmesidir. Türkiye sorunun çözümüne yönelik olarak diyalog yolunu kapatmamak, zirveler ya da ikili görüşmelerle tarafları birbirine yaklaştırmak ve çözüme odaklanılmasını sağlamak şeklinde bir misyona sahiptir.⁴³

Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini geliştirip sorunlarını çözmeyi istemekte ve son dönemlerde bunun için ciddi girişimlerde bulunmaktadır, bu girişimlerin en önemli nedenlerinden birisi de AB'nin Karabağ sorununa ve Ermeni soykırımı iddialarına

⁴² Paul Henze, A.g.e. s. 50-51

⁴³ Ömer Göksel İşyar, A.g.e. s. 299

giderek daha fazla ilgi duymasıdır. Türkiye, AB üyeliği sürecinde önüne bir Ermeni meselesinin gelmesini istememektedir. Zira Ermeni soykırımı birçok Avrupa ülkesi parlamentosunda kabul edilmiştir. Türkiye bu kabul edilişlerin ardından gelebilecek olan AB kararları ve yaptırımlardan çekinmektedir. Aynı zamanda ABD, Rusya, Fransa gibi ciddi ilişkilerinin olduğu ülkelerde tanınmanın ardından gelebilecek talepler Türkiye'yi bu konuda hızlı hareket etmeye zorlamaktadır. Özellikle ABD'de Ermeni nüfusunun fazla olmasına bağlı olarak diasporanın bu ülkede etkin olması iki müttefik ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir.⁴⁴ Ermenilerin 1915 olaylarının yüzüncü yılını anacakları ve etkinliklerini artıracakları 2015 yılı gelmeden Türkiye sorunu çözme niyetindedir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2008 yılı Eylül ayında milli maç nedeniyle Ermenistan'a yaptığı ziyaretten sonra Türkiye-Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması için başlayan ve iki ülke dışişleri bakanları toplantıları ile devam eden süreçte yumuşama yaşandığı söylenebilir. Basın organlarına verilen karşılıklı demeçlerde geline noktanın memnuniyet verici olduğu belirtilmektedir. Burada Ermenilerin üzerinde durdukları iki önemli nokta bulunmaktadır; birisi Türk tarafının görüşmelere Karabağ önkoşulu olmadan başlaması, diğeri soykırım iddialarıdır. Ermenistan görüşmelere başlamak ile soykırım iddialarından vazgeçmiş olmadıklarının altını özellikle çizmektedir. Buna karşın Türkiye; mevcut sınırların tanınması, soykırım iddiaları için bir komisyonun kurulması, sınırın açılmasının Karabağ işgalinin sonlandırılmasına bağlanmasını öngörmektedir.⁴⁵

22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları ortak bir açıklama yaptılar. "Türkiye ve Ermenistan, İsviçre arabuluculuğunda ikili ilişkileri iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde normalleştirmek, geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedir. İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin tarafları tatmin edecek şekilde normalleşmesi için

⁴⁴ Abdullah Gül, "Turkey: Vital Ally in the Cause of Long-Term Stability", American Foreign Policy Interests, V. 29, 2007, 175-181

⁴⁵ Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments", Review of Armenian Studies, No: 19-20, 2009, s. 7-9

kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir. Üzerinde mutabık kalınan bu durum, devam eden süreç içinde olumlu bir perspektif sağlamaktadır.”⁴⁶

Bu açıklamanın 24 Nisan’a iki gün kala yapılmış olması ABD Başkanı Obama’yı soykırım sözcüğünü kullanmaması konusunda rahatlatıcı bir etkisi olmuştur. Amerika’nın da baskıları ile oluşan bu bildirinin başlıca amacının Amerikan Başkanının işini kolaylaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Açıklamanın en önemli noktası ilişkilerin normalleşmesi için yoğun çaba içinde olunduğunun ifade edilmesidir. Bu amaçla kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalınmış ve yol haritası çizilmiştir. Ancak çerçevenin içinde neler olduğu ve yol haritasının hangi duraklardan geçtiği hakkında bilgi verilmemiştir. Gizlilik, bu tarihlerde iki ülke arasında önemli konularda hala mutabakat olmadığını düşündürmektedir.⁴⁷

İsviçre’nin arabuluculuğunda yaklaşık beş aydır yürütülen görüşmeler sonucunda 31 Ağustos 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan arasında parafe edilen protokoller ile iki ülke ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Protokollerin içeriği konusunda ise bilgi verilmemiştir. Paraf süreci ile imza süreci arasındaki zaman yetkililere protokolleri kendi içerisinde analiz etme imkanı sağlamıştır. Parafların atılmasından yaklaşık kırk gün sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini ve diplomatik ilişki kurulmasını sağlayacak iki adet Protokol, İsviçre’nin Zürih kentinde Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbantyan tarafından 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanmıştır. İmza töreninde ABD, Rusya, Fransa Dışişleri bakanları ve AB Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi de hazır bulunmuşlardır.⁴⁸

⁴⁶ Ömer Engin Lütem, s. 13’den Naklen; “Joint statement of The Ministries of Foreign Affairs of The Republic of Turkey and Republic of Armenia and The Swiss Federal Department of Foreign Affairs”, No: 56, April 22, 2009, http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-eremnistan-iliskileri-hk_.tr.mfa

⁴⁷ Ömer Engin Lütem, A.g.e. s. 14

⁴⁸ Esat Arslan, “Temel Dayanaktan Yoksun; Ermeni Protokolleri”, 2023, Sayı 102, Ekim 2009, s. 34-35

Protokol Metni 1

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolda öngörüldüğü şekilde, halklarının yararına hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmeyi arzulayarak,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Avrupa için Paris Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunarak,

İkili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ederek,

İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını, güç kullanımından ya da güç kullanma tehdidinden imtina etme, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini akılda tutarak,

İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek,

Ortak sınırın açılması hususunda aldıkları kararı vurgulayarak,

İyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini yineleyerek,

Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınılacağını ve bunlara karşı mücadelede işbirliğine gidileceğini taahhüt ederek,

Ortak çıkarlar ve iyi niyet zemininde, barış, karşılıklı anlayış ve uyum hedefleri doğrultusunda ilişkileri için yeni bir model geliştirme ve istikamet belirleme iradelerini teyit ederek,

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda anlaşmışlardır.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 günü Zürih'te Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orjinelolarak ikişer nüsha olarak hazırlanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

Protokol Metni 2

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında tıkkayın Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü rehberliğinde,

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde bulundurarak,

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye kararlı olarak,

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine destek vererek,

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin arttırılması için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını dikkate alarak,

Bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini tekrarlayarak,

Terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenliği ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini güçlü şekilde desteklemeye hazır olduklarını yeniden vurgulayarak,

1- Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda anlaşmışlardır,

2- Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi

İki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması,

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması;

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi;

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi;

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi;

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması;

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi, hususlarında anlaşmışlardır.

3- Bu Protokol'ün 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminen, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetlerarası bir ikili komisyonun kurulması hususunda anlaşmışlardır. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışişleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu protokolün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetlerarası komisyon, anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt-komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaktır.

İş bu protokolün uygulanmasına ilişkin ve iki tarafın üzerinde mutabakata vardıkları zaman çizelgesi ve unsurlar bu protokolün ayrılmaz parçası olan ekli belgede zikredilmektedir.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 günü Zürih'te Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orjinelolarak ikişer nüsha olarak hazırlanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

Protokol Ek Belgesi

Atılacak Adımlar

1. Ortak sınırın açılması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesinden sonra iki aylık bir süre içinde

2. İki Dışişleri Bakanının başkanlığında, hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere bir çalışma grubunun oluşturulması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra

3. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesinden sonra 3 aylık bir süre içinde

4. Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi: Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanmasından hemen sonra

5. Aşağıdaki alt komisyonların çalışmaya başlamaları:

-siyasi istişare alt komisyonu;

-ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu;

-hukuki konulara ilişkin alt komisyon;

-bilim ve eğitim alt komisyonu;

-ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu;

-çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon; ve

- iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsveçli diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon: Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısından en geç bir ay sonra.⁴⁹

⁴⁹ www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini için bir çerçeve olan protokoller, Türkiye'nin komşular ile sıfır politika anlayışının bir ürünü olarak görülmektedir.⁵⁰ Planlı ve iyi niyetli olarak atıldığı düşünülen bu girişimin sonuca ulaşacağı ikili ilişkileri büyük oranda düzeltileceği hesap edilmekte idi.

Zira birinci protokolün 2 ve 3. paragraflarında uluslararası hukuk kapsamında ülkelerin egemenlik hakları, toprak bütünlüğü gibi konularda atıfta bulunulmuştur. Burada Türkiye ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüklerinin de üstü örtülü olarak tanındığı varsayılmaktadır. Benzer bir durum 4. paragraf içindeki ifadeler içinde ele alınabilir, zira ilgili bölümde yer alan güç kullanımından imtina etme anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasında kararlı olma ilkeleri, tarafların zımnen de olsa kabul ettiği mevcut sınırların tanınması hususunu güçlendirmektedir. 5. paragrafta yer alan düzenlemelerde ise Türkiye ve Ermenistan aralarındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığı belirtilmiştir. Metinden de anlaşıldığı üzere, bu düzenleme ile taraflar yukarıda yorumladığımız protokolün önceki paragraflarına oranla daha açık bir biçimde mevcut sınırları tanıdıklarını beyan etmiştir. Ancak, yine de metinde, 1921 tarihli Kars Anlaşması'nın ismen belirtilmemiş olması bir soyutluk oluşturmaktadır.⁵¹

Protokollerin 6. paragrafında ise sınır kapısının açılması öngörülmektedir. Bu durum kuşkusuz Ermenistan'ın yararına olan bir gelişmedir. 7,8 ve 9. Paragraflarda ise iyi komşuluk ilkesine vurgu yapılmaktadır. 10. Paragrafta da diplomatik ilişkilerin kurulması öngörülmektedir.

İkinci protokol ve eki genel itibariyle birinci protokolde yer alan hükümleri açıklayıcı ve sürecin işleyişini belirten bir özellik taşımaktadır. Burada, protokollerin iki ülke meclisinde onaylanmasını takip eden iki ay içerisinde sınırın açılması

⁵⁰ Barış Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı Mı?", Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 10, Ekim 2009, s. 72

⁵¹ Barış Özdal, A.g.e. s. 73

öngörülmektedir. Protokolün geri kalanında ise ikili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye yönelik fikir birliği olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca iki ülke arasında bir komisyon kurulması ve karşılıklı iddiaların burada tartışılması öngörülmektedir.

Protokoller hem Türkiye hem de Ermenistan açısından önemli sonuçlar içermekte idi. Diplomatik ilişkilerin kurulması, sınırların tanınması, komisyonun kurulması ve sınırın açılması iki ülke ve aynı zamanda bölge sorunlarının aşılmasında önemli bir adım olarak görülmekte idi. Protokoller ile her iki ülke bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini tekrarlamışlardır. Metinde açıkça geçmese bile Karabağ sorununun çözümünde uluslararası hukuk ilkelerinin kabul edileceğinin sinyalinin verilmesi önemli bir gelişmedir. Ayrıca komisyonda soykırım iddialarının tartışılacak olması da Ermeniler tarafından tartışılması sürekli engellenen bu konunun Türkiye tarafından çözüme kavuşturulmasında önemli bir adım olarak görülmektedir.⁵²

İkili ilişkilerin başlaması ile her iki ülkede de sertlik taraftarları ile ılımlılar birbiriyle çatışıyor. Muhalefetteki sertlik yanlıları şimdiye kadar yapılanların boşa gideceğini savunuyorlar. Özellikle Ermeni diasporası yurt dışında bu güne kadar yapılmış ve daha da yapılması planlanan girişimlerin sekteye uğrayacağını düşünmektedir. Muhalefet yapılan açılımları ise taviz vermek veya yenilgi olarak algılıyor. Ancak statükonun devamı politik, ekonomik ve demografik sorunlarda artışa yol açıyor, kaynakları tüketiyor veya boşa harcıyor. Her iki ülke kamuoylarındaki bölünmüşlük, kafa karışıklığı ve şiddetli muhalefet hükümetler açısından hayati bir siyasal risk anlamına geliyor.⁵³

⁵² Bülent Aras, Fatih Özbay, "Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti", SETA Analiz, Sayı 12, Ekim 2009, s. 4-5

⁵³ Bülent Aras, Fatih Özbay, A.g.e. s. 6

İhtilafli durumlarda tarafların birbirlerine yüzlerini dönebilmeleri önemli bir evrimsel süreci gerektirir. Kemikleşmiş sorunlar karşısında adım atabilmek yıllar sürebilir. Her şeyden önce her iki tarafın birlikte yapılacak açılımlara ön ayak olabilecek davranış biçimlerini sergileyebilmeleri gerekir. Özellikle halkları birbirine düşman olmuş tarafların hem iç hem de dış çevreleri memnun edebilmeleri oldukça zor bir durumdur. Sorunun çözümü iki tarafın davranışları ya da kararlılığı iken üçüncü etkenlerin dayatmaları ya da çözüm sürecinde bulunmak istemeleri bir başka engeli beraberinde getirebilir. Bu tür dış müdahaleye açık durumlar küresel güçlerin sorunu istismar etmelerine olanak sağlamaktadır.⁵⁴

Obama'nın ABD Başkanı olmasından hemen sonra Dışişleri Bakanı Hilary Clinton'u Ankara'ya göndermesi, arkasından kendisinin Ankara ziyareti ve TBMM'de konuşması Ermeni Meselesi konusunda Türk tarafına bir baskı olarak algılanabilir. Obama, Senatör iken 2008 yılında konu ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. "Ben Türkiye ve Azerbaycan engellemelerini sona erdirmek için Ermenistan'ın güvenliğini geliştireceğim. Ben bir ABD Senatörü olarak Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması için Ermeni kökenli Amerikalılarla aynı saftayım. Tarihi gerçekleri saptıran diplomatlara başvuran bir resmi diplomasi mümkün olmayan bir diplomasıdır. Ermeni soykırım yasa tasarısının ABD meclislerinden geçmesini destekliyorum. Başkan olmam durumunda Ermenilere karşı Osmanlı yetkilileri tarafından kullanılan yer değiştirme, açlıktan öldürme, toplu kıyım ve Ermeni soykırımını tanıyacağım."⁵⁵

Obama, TBMM'deki konuşmasında Ermeni meselesi konusundaki görüşlerinin değişmediğini ancak bir açılım yapılması durumunda soykırım ifadesini kullanmayacağını belirtmiştir. Ankara bu gelişmeler üzerine İsviçre'nin arabuluculuğu ile Nisan 2009'da bir yol haritasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Hazırlıklı olunmadığı ve dayatmaların sindirilemediği için de içeriği açıklanamayan yol haritası gereği iki ülke arasında bir protokolün imzalanması ve protokol gereği

⁵⁴ Esat Arslan, A.g.e. s. 34-36

⁵⁵ Esat Arslan, A.g.e. s. 37

de sınırların açılması planlanmış, 31 Ağustos tarihinde kamuoyuna duyurulan ve protokollerin arkasına eklenen yol haritası ile gelişmeler bir takvime bağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁶ Ancak protokollerin hayata geçirilebilmesi için iki ülke meclislerince onaylanması gerekmektedir. Burada yeni bir süreç devreye girmektedir, artık top ülkelerin iç politikalarına atılmıştır ki Ermeni diasporası ve iki ülkedeki muhalif kanatlar güçlerini hissettirmeye başlamıştır.

Türkiye, protokolleri imzaladıktan sonra TBMM'ye onaylanmak için göndermiştir. Ancak gerek Başbakan Erdoğan'ın, Protokollerin TBMM'de onaylanması için Karabağ şartını masaya koyması, gerek Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun "Türkiye ile Ermenistan arasında tam bir normalleşme öngörülüyorsa, Ermenistan-Azerbaycan arasında da normalleşme gerçekleşmeli" sözleriyle Karabağ sorununa işaret etmesi, protokollerin onayı sürecinde bir ilerleme yaşanmamasının nedenidir. CHP ve MHP'nin de protokollerin imzalanmasında Azerbaycan şartını ortaya koymaları mecliste bu konuda bir fikir birliğinin olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁷

Ermenistan'da ise süreç hukuki olarak daha farklı işlemiştir. Protokollerin Ermeni Meclisinde onaylanması için Ermenistan Anayasası'nın Protokolleri incelemesi ve Ermenistan Anayasası'na uygun olup olmadığını belirlemesi gerekmektedir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Protokolleri 12 Ocak'ta incelemiş, onaylamış ve o tarihten itibaren protokoller mecliste beklemektedir. Ancak Anayasa Mahkemesi, gerekçeli kararında Protokolleri iki taraflı anlaşma olarak kabul etmiş ve Karabağ konusunu devre dışı bırakmıştır. Mahkeme sınır konusunda ise sadece Ermenistan'ın yaptığı anlaşmaları kabul ederek şuan ki sınır belirleyen eski anlaşmaların geçerli olmadığına vurgu yapmış, Ermenistan'ın sadece sınır kontrol noktaları için gerekli düzenlemeler yapabileceğini belirtmiştir. Yani sınırlar kabul edilmemiş ancak sınır kapısının açılması onaylanmıştır. Bu kararlar, Türkiye'nin sert tepkisi ile karşılaşmaktadır. Karar, anlaşmanın lafzına ve ruhuna aykırı kabul edilmiş ve kabul

⁵⁶ Esat Arslan, A.g.e. s. 37

⁵⁷ Bahar Bakır, "Sözde Soykırım Tasarısı ve Ermeni Protokolleri Arasında Sıkışmış Türkiye: Ankara bu İkilemden Nasıl Çıkacak?", 21. Yüzyıl, Sayı 16, Nisan 2010, s. 30

edilemez olarak nitelendirilmiştir.⁵⁸ Bu noktadan sonra protokoller çıkmaza girmiş, Türkiye, Ermenistan'ı protokollere ters düşen kararlar almakla suçlamıştır. Ermenistan ise Türkiye'nin bu kararı gerekçe göstererek süreci dondurmak istediğini belirtmiştir. Ermenistan, Protokolleri onaylamak için Türkiye'nin onayını ön şart olarak ortaya koymaktadır. Bu noktadan itibaren Ermenistan ve diaspora Ermeni soykırım iddialarının ABD ve diğer ülke meclislerinde onaylanması girişimlerine kaldığı yerden devam etmiştir. Türkiye'nin Protokoller aracılığı ile ilişkilerin yumuşatılması ümidi de ötelenmiş durumdadır.

İlişkilerin Geleceğine Dair Realist Bir Değerlendirme

Diaspora ve Ermenistan Devleti kendilerini hala Türkiye ile savaş halinde görmektedir. Ermenistan bugün resmen Türkiye'nin sınırlarını tanımıyor ve Türkiye toprakları üzerinde hak talep ettiğini anayasasına yazıyor. Ağrı Dağı'nı simge olarak kullanıp, Türkiye'nin bazı vilayetlerini batı Ermenistan olarak görmektedirler. Ermenistan Türkiye ile savaşında tarih boyunca devrin güçlü ülkelerini arkasına almayı hedeflemiştir. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra diaspora aracılığı ile ABD kullanılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin karşısında intikam duygusu ile düşmanlık besleyen bir Ermenistan bulunmaktadır. Ermenistan ve diaspora Türk milletine karşı kini bir din olarak görmektedir. Böyle bir anlayışa sahip ülke ile dış baskılar sonucu protokol imzalamanın sorunun çözülmesi imkânsız görünmektedir.⁵⁹

Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'lik kısmını işgal altında bulundurmaktadır. Bu işgalci tavrı Türkiye'nin sınırlarını kapatmasına neden olmuştur. Türkiye, işgali bitir, soykırım iddialarına son ver, sınırları tanı sonra kapıları açalım diyordu. Fakat Türkiye birden bire ön şartsız protokolleri imzaladı. Ermenistan ise soykırım iddialarına devam etti. Protokollere herkes farklı anlamlar yükledi ve her iki tarafta kendi dış politikasına göre protokolleri makul bir yere oturtmaya çalıştı. Ayrıca protokollerdeki maddeleri Ermenistan farklı yorumlayarak

⁵⁸ Bahar Bakır, A.g.e. s. 31

⁵⁹ Özcan Yeniçeri, "Ermenilerin Soykırım Savaşı ve Türkiye", 2023, Sayı 107, Mart 2010, s. 10-11

Karabağ ve soykırım ile ilişkilendirmemeye çalışmaktadır.⁶⁰ Nihayet Ermenistan Anayasa Mahkemesi de benzer bir karar ile protokollerin kabulünün mevcut Ermeni dış politikasına etkisinin olmayacağını belirtmiştir.

Ermenilerin saldırgan tutumlarına karşı, Türkiye sorunun çözümünde daha istekli davranan taraf olmaya devam etmektedir. Davutoğlu'na göre, tek yönlü ve tek eksenli bir iç siyasal kültür ve buna bağlı bir dış politika yapımının oluşması Türkiye'nin çok yönlü tarihi birikimini yeterince değerlendirebilen ve farklı senaryolara uyum gösterebilen bir siyasi tavır sergilemesini engellemektedir. Her türlü alternatife açık bir vizyondan stratejik belirleyicilikten ve taktik esneklikten yoksun böylesi tek eksenli bir yaklaşım, uluslararası ilişkilerdeki eksen değişimlerini zamanında fark edilmesine engel olmaktadır. Davutoğlu'na göre, Türkiye bölgesinde stratejik konumunu kullanarak etkin ve uluslararası bir güç olmalıdır. Türkiye doğal bir köprü konumu olduğunu hatırlamalı ve medeniyetler arasında işbirliğinin gelişmesinde edilgen bir politika izlemelidir. Türkiye ya bu stratejik yönelişin getireceği çetin güçlükleri göze alarak dinamik bir medeniyet eksenini oluşturma çabasına girecektir ya da başkaları tarafından oluşturulmuş çevre unsurunun bir parçası olacaktır.⁶¹

Türk dış politikası Davutoğlu ile vizyoner-teorik bir modeli benimsemiştir. Komşular ile sıfır problem politikası da bu görüşün bir örneğidir. Ancak, dış politikada teorik alt yapının varlığı başarıyı garanti etmemektedir. Hatta bazen teori problemlerin kaynağı da olabilir. Davutoğlu'nun dış politikası vizyondan gelen teoriye bağlı bir politikadır, bu teori etik vurgusu yüksek ve bazılarına göre de ümmetsel bir politikadır. Kavramlar, modeller ve teoriler dünyanın karmaşıklığına bir parça şekil vermek, onu anlaşılır kılmak için faydalı olabilir, ancak gerçeğin kendisi değildir. Komşularla sıfır problem anlayışı, müzmin sorunları çözmek için çaba harcamaya açık olmak olarak anlaşıldığında sorunlu değildir. Ama sıfır problem zorunlu bir kural haline geldiğinde muhataplarımızda esas sorunlu taraf bizmişiz, biz

⁶⁰ Özcan Yeniçeri, A.g.e. s. 11

⁶¹ Ahmet Davutoğlu, A.g.e. s.91-93

inadımızdan, statükoculuğumuzdan vazgeçersek sorunlar çözülecek algısı oluşturmakta ve bütün ödevleri bize vermektedir.⁶² Ermeni politikalarına karşı mücadele de bu yaklaşım ve sorunların bir an önce çözülme isteğinin hasil olması Türk dış politikasında yanlış yapma riskini artırmaktadır.

Ermenistan, dört bir tarafı kara ile çevrili, denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın on yılı aşkın bir süredir uyguladığı ikili ekonomik kısıkaç sonucu ekonomisi çökmüştür. Nüfusu göç nedeniyle azalmış ve batı ile ilişkilerini geliştirebilmesi için Türkiye'ye ihtiyacı artmıştır. Türkiye sınırlarını açmak ve çeşitli kısıtlamaları tek yanlı kaldırmak suretiyle Ermeni ekonomisini kendine bağlamayı deneyebilir. Tüm bunlara rağmen Ermeni soykırım iddiaları devam ederse Türkiye tavrını gözden geçirme imkânına sahiptir. ABD, sınır kapısının açılmasının Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığının azalacağını düşünerek Türkiye'ye bu konuda baskı yapmaktadır.⁶³

Kasım 2003'teki Gürcistan krizi ve ardından gelen kadife devrimden sonra Rusya, Güney Kafkasya'daki tek müttefiki olarak gördüğü Ermenistan ile çok yönlü bir yakınlaşma içine girmiştir. Ermenistan ekonomik ve askeri açıdan Rusya'ya bir dizi kolaylıklar sağlamıştır. Bugün Rusya, Ermenistan'ın en önemli ekonomik ve askeri müttefiki konumundadır.⁶⁴ Rusya bu bölgedeki askeri üslerini Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı bir baskı unsuru olarak kullanmakta ve Ermenistan'ı Türklere karşı koruduğu izlenimini vermektedir. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile arasındaki sorunları çözerse ABD açısından NATO'nun genişleme konseptine dahil olabilecek bir ülke haline gelecektir. ABD'nin isteği de bu yöndedir, ancak Rusya bu durumu arka bahçesine müdahale olarak algılayarak karşı çıkacaktır ki benzer durum diğer Kafkas ülkeleri içinde geçerlidir. Bölgede güç dengelerinin bozulmaması için Kafkasya'da istikrarsızlık Rusya'nın devamını istediği bir durumdur. Dolayısıyla, Ermeni sorununun Rusya'nın talebi ve niyeti olmadan çözülmesini düşünmek

⁶² Şanlı Bahadır Koç, "Stratejik Dehlizlerde Derinlik Sarhoşluğu: Bir AKP Dış Politikası Eleştirisi", 21. Yüzyıl, Sayı 19, Temmuz 2010, s. 8-9

⁶³ Murat Metin Hakkı, Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor, Ötüken Yayınları, 2007, s. 74-75

⁶⁴ F. Stephen Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", Survival, Vol. 52, No. 2, April-May 2010, 169-171

gerçekçi değildir. Rusya'nın Protokollerin imzalanmasında hazır bulunması, Rusya'nın sorunun çözümüne yönelik isteğini ortaya koyduğu şekilde yanlış bir kaniya kimse kapılmasın, zira Rusya'da protokollerin ABD iç politikasını rahatlatmak amacıyla yapılan ve kadük bir girişim olduğunun bilincindedir. Ayrıca Rusya, Ermeni iç politikasında da son derece güçlü bir konuma sahiptir. Burada anlaşılması gereken beklide en önemli noktalardan birisi Kafkasya'da ve özellikle Ermenistan'ın taraf olduğu konularda Rusya'sız bir çözümün mümkün olmayacağıdır. Ermenistan realist bir dış politika izlemekte ve bölgede güç dengesini Rusya ile sağlayabileceğinin farkında olmaktadır. Bölge, tarihsel veriler de göze alındığında uluslararası yapının anarşist bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır ki böyle bir ortamda devletler hamlelerini ve ittifak ilişkilerini çok dikkatli gerçekleştirmek zorundadırlar.

Türkiye açısından bölge ile ilişkilerde Rusya her zaman dikkate alınması gereken bir ülkedir. Türkiye ile Rusya'nın bölgede güç mücadelesi içerisine girmesi iki devlet açısından da olumlu sonuçlar doğurmayacaktır zira Rusya'nın Ermenistan üzerinde önemli bir etkisi olmakla birlikte Türkiye'nin de Kuzey Kafkasya halkları ile organik ve kültürel bağı bulunmaktadır.⁶⁵

Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkisi Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği gibi ABD ve AB ile entegrasyonunu da etkilemektedir. Bu nedenle Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını kırması gerekir ki bunun da tek yolu Türkiye ve Azerbaycan ile sorunlarını çözmesidir. Ermenistan bölgede kendi kendini hapsedmiştir, bunda aşırı milliyetçi diasporanın da etkisi oldukça fazladır. Diaspora, Ermenistan da yaşayan Ermenilerin sorunlarıyla değil diasporadaki Ermenilerin benliklerini kaybetmemeleriyle ilgilenmektedir, bu noktada ortak bir tarih, ideal, yaşanmış acılar ve bu acılara dayalı duygu sömürüsü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca diasporanın soykırım iddialarıyla kendini finanse ettiği de defalarca dile getirilmiştir. Ermenistan'ın geçmişe saplantılı, dış müdahalelere açık ve saldırgan dış politikası

⁶⁵ Ali Faik Demir, A.g.e. s. 309-310

Ermenistan'ın geleceğini ipotek altına almaktadır, giderek nüfusu azalan Ermenistan yakında sadece diasporadan ibaret bir Ermenistan haline gelecektir.

Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik futbol diplomasisi ile başlayan ve protokoller ile devam eden süreçte, protokollerde yer almayan Karabağ sorunu ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri en önemli noktaların başında gelmektedir, zira Türkiye protokollerin mecliste imzalanmasını Karabağ sorununun çözümüne bağlamıştır. Ermenistan Anayasa Mahkemesi ise protokoller ile Karabağ sorununu birbirinden ayırdığı gibi, protokollerin imzası sonrasında yaşanacak değişimlere de karşı çıkmış, adeta kurnazlık yapıp sadece sınırın açılmasını uygun görmüştür. Her iki ülke de protokollerin meclislerde imzalanmaması için adeta bahaneler öne sürmüşlerdir, zaten protokollerin bu şartlarda yürürlüğe girmemesi uluslararası kamuoyu tarafından da beklenen bir gelişme olarak görülmemekte idi ve bu konuda ülkelere herhangi bir baskı da gelmemiştir.

Türkiye, protokollerin mecliste onaylanmasını Karabağ sorununun çözümüne bağlayarak hem iç muhalefeti hem de Azerbaycan ile olan ilişkileri sakinleştirmiştir. Hatta bu tavrı ile Azerbaycan ve Ermenistan'ı sorunun çözümü konusunda teşvik ettiği dahi zaman zaman belirtilmektedir. Türkiye, protokoller imzalandıktan sonra hem muhalefetten hem de Azerbaycan'dan şiddetli tepkiler görmüştür. Bu durum Ankara'ya adeta kar-zarar analizi yaptırmıştır, zira Türkiye ile Azerbaycan arasında dinsel, etnik, tarihi, kültürel, ekonomik ve stratejik bağlar bulunmaktadır. Ermenistan ile ilişkilerin Azerbaycan pahasına gelişemeyeceği ortay çıkmıştır, her şeyden önce içerideki muhalefetin tepkisi bir şekilde azaltılabilse de ekonomik ve stratejik zararlar telafi edilebilecek boyutta değildir. Çünkü Türkiye, Azerbaycan'dan petrol ve gaz almakta ayrıca hazar petrol ve doğalgazının Avrupa'ya ulaşmasında köprü rolü oynamaktadır, gelecekte bu hattın genişletilme planları düşünüldüğünde Türkiye bu enerji akımından dışlanırsa hem ekonomik hem de stratejik zarara uğrayacaktır. Ayrıca Azerbaycan ile Türkiye arasında önemli bir ticaret hacmi de bulunmaktadır. Tüm bunlar dikkate alınırsa Azerbaycan'a rağmen Ermenistan protokollerinin kabul edilmesinin Türkiye'nin çıkarlarına zarar vereceği

görülmüştür. Aynı zamanda Azerbaycan'ın ilişkilerde göz ardı edilmesi, Azerbaycan için de bir eksen kaymasına neden olabilecektir ki bu noktada Rusya'nın devreye girerek boşluğu doldurması ihtimali hem Türkiye hem de ABD açısından en son istenecek gelişmedir. Kıyaslama yapılacak olursa Azerbaycan doğal kaynakları, konumu, ekonomisi ve nüfusu itibariyle Ermenistan'dan çok daha fazla önem az eden bir ülkedir.

Dolayısıyla, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin bölgesel dengeler, çıkar ilişkileri, güvenlik tehditleri ve güç mücadeleleri göz önüne alındığında o kadar da kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Dahası bugün gelinen noktada ikili ilişkilerde küresel güçlerin hamlelerine yönelik çok önemli gelişmeler görülmüş değildir, ABD'nin protokollere yönelik girişimleri ABD'nin kendi iç politikasında rahatlama yaşamasına yönelik olduğuna dair vurguların haklılığı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda iki ülke arasında yaşanan yakınlaşmanın ve protokollerin, realist dış politika argümanlarını benimsemiş iki ülke açısından da alt yapısı olmayan ve günü kurtarıcı gelişmeler olduğu ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesine ilişkin gelişmeler ve protokollerin imzalanması ile başlayan olumlu hava son noktada yerini bir bekleyişe bırakmıştır. Protokollerin ve ilişkilerin geleceği Türkiye-Ermenistan ekseninden ziyade Azerbaycan-Ermenistan eksenine kaymıştır. Türkiye'nin protokollerin mecliste bekletilmesine ilişkin bu tavrı da Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde yeni bir boyutun açılmasına yardımcı olabileceği gibi Ermenistan muhalefetinin tepkisine de neden olabilir. Karabağ sorunun olası bir çözümü sonrasında Türkiye'nin Azeri desteğini kaybedebileceğine dair bazı görüşlerde bulunmaktadır, böyle bir durumun engellenmesi kapsamında Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde direk müdahil olması, hatta garantör olması bu endişeleri ortadan kaldıracak bir strateji olarak düşünülebilir. Bu noktada Türkiye'nin bölgesel gücünün de artabileceği hesap edilmelidir.

Karabağ sorunu dışında Türkiye ile Ermenistan arasında soykırım ve toprak talepleri meselesi de çözülmesi gereken diğer konular olarak masada durmaktadır. Karabağ meselesi çözülsün dahi Ermeniler soykırım iddialarından ve anayasalarında belirtilen batı Ermenistan idealinden vazgeçecek gibi görünmemektedirler. Protokollerin işletilebilmesi ve karşılıklı sorunların çözülmesi noktasında ilk adımın Ermenistan tarafından gelmesi gerekir. Bunun için de hem iç politikada hem de diaspora bağlamında Ermenistan'ın diğer ülkelerle entegrasyonu ve Rusya boyunduruğundan kurtulma niyetinde konsensusun sağlanmış olması gereklidir. Burada Türkiye, çözümsüzlüğün devamının Türkiye ve Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan'a zararı olduğunu ve gelecekte de bu durumun daha da artarak devam edebileceğini göstermekle birlikte ilişkilerin dostane bir ortamda kurulabileceğini de hissettirmelidir. Ermenistan tarihsel argümanlar içerisinde sıkışmış ve gerçeklerden uzak bir dünyada yaşamaktadır. Ermenistan, bölgede yalnızlaşmış bir ülke olarak daha fazla devam edemeyeceğini anlamalıdır.

Kaynakça

- Abdullah Gül, "Turkey: Vital Ally in the Cause of Long-Term Stability", American Foreign Policy Interests, V. 29, 2007
- Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2001
- Ali Faik Demir, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayınları, Ankara, 2003
- Bahar Bakır, "Sözde Soykırım Tasarısı ve Ermeni Protokolleri Arasında Sıkışmış Türkiye: Ankara bu İkilemden Nasıl Çıkacak?", 21. Yüzyıl, Sayı 16, Nisan 2010
- Barış Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı Mı?", Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 10, Ekim 2009
- Bülent Aras, Fatih Özbay, "Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti", SETA Analiz, Sayı 12, Ekim 2009
- Cemil Hesenli, SSCB-Türkiye: Soğuk Muharebe'nin Sınav Meydanı, Adiloğlu Yayınları, Bakü, 2005

- Eldar Ismailov, Vladimer Papava, "A New Concept for the Caucasus", Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 8, No. 3, September 2008
- Esat Arslan, "Temel Dayanaktan Yoksun; Ermeni Protokolleri", 2023, Sayı 102, Ekim 2009
- Esil Şirin, The Nagorno-Karabakh Conflict And The Armenian Foreign Policy: 1988-2007, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, 2007
- Fırat Karabayram, Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2007
- F. Stephen Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", Survival, Vol. 52, No. 2, April-May 2010
- Hakkı Yapıcı, "Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası", Ermeni Araştırmaları, 2009, Sayı 32
- Haluk Selvi, Armenian Question, From The First War To The Treaty Of Lausanne, Sakarya University, 2007
- Hüseyin Bağcı, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Yayınları, Ankara, 1990
- Murat Metin Hakkı, Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor, Ötüken Yayınları, 2007
- Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments", Review of Armenian Studies, No: 19-20, 2009
- Ömer Göksel İşyar, "Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004", Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya, Der: Yelda Demirağ, Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006
- Özcan Yeniçeri, "Ermenilerin Soykırım Savaşı ve Türkiye", 2023, Sayı 107, Mart 2010
- Paul Henze, "Türkiye ve Ermenistan: Eski Sorunlar Yeni Beklentiler", Avrasya Etüdüleri, Cilt 3, Sayı 1, 1996
- Pulat Y. Tacar, "Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi", Ermeni Araştırmaları, Asam, Sayı 2, Ankara, 2001
- Şanlı Bahadır Koç, "Stratejik Dehlizlerde Derinlik Sarhoşluğu: Bir AKP Dış Politikası Eleştirisi", 21. Yüzyıl, Sayı 19, Temmuz 2010